

Editorial: Metodologie a metody pedagogického výzkumu na vzestupu

Tematika metodologie a metod pedagogického výzkumu se dlouhodobě těší zvýšené pozornosti výzkumníků. Soudě podle množství publikací týkajících se metod pedagogického výzkumu je aktuálně možné hovořit o renesanci pedagogické metodologie v Česku. Důkazem je i monotematické číslo *Pedagogické orientace*, které právě otevíráte. Jedná se již o druhé monotematické číslo *Pedagogické orientace* věnované metodologii pedagogického výzkumu (srov. PedOr 2013/4). Na základě ohlednutí za uplynulými lety české pedagogické vědy nejen v našem časopisu je možné konstatovat, že pedagogický výzkum dokráčel do stadia rané dospělosti. Čím dál více výzkumníků si začíná uvědomovat, že součástí jejich profese není pouze sběr dat a publikování zpráv z výzkumu, ale také ujasňování metodologických otázek a vedení epistemologických debat. Tento typ reflexí a úvah stojí v pozadí rozvoje každé vědní disciplíny, pedagogiku nevyjímaje.

Hlavním motivem vzniku metodologického monočísla byla snaha poskytnout prostor pro uvedení nových, resp. málo používaných metodologických přístupů a konkrétních výzkumných postupů do českého kontextu. Naše primární úvahy o potřebě přispívat k metodologické kultivaci a osvětě doplnila otázka srovnání metodologické výbavy a vyspělosti pedagogického výzkumu s vybranými hraničními obory. Zmiňovaná otázka a také skutečnost, že na poli pedagogického výzkumu působí minimum osob, které by samy sebe označily za ryzí metodology, nás vedla k rozhodnutí, že pro pedagogiku jako obor i jednotlivé autory přispívající do monočísla bude cenný mezioborový dialog mezi autory a recenzenty zprostředkovaný redakcí. Každá ze studií publikovaných v předkládaném monočíslu má proto za sebou napínavý příběh, neboť prošla recenzním řízením zaštitovaným nejen pedagogy, ale také experty vědecky působícími mimo pedagogiku. Ačkoli oborové zvyklosti a zvláštnosti v některých případech byly zdrojem vzájemného nepochopení a vyžadovaly od autorů i recenzentů nadhled a otevřenost ke kompromisům, ukázalo se, že mezioborový pohled je cenným zdrojem originálních myšlenek a nápadů. Potvrdilo se, že mezioborové diskuse mohou být přínosné a poučné pro všechny zúčastněné – autory, recenzenty i redaktory. Zároveň nás těší, že autoři metodologicky profilující pedagogický výzkum v mezioborovém srovnání ve většině případů obstáli a mají čtenářům co nabídnout.

V monočísle je publikováno devět studií, jimž je společné úsilí o ujasňování, zpřehledňování a prohlubování poznatků pedagogické a – v neposlední řadě – sociálněvědní metodologie.

K otevření tohoto čísla se nabízí text Milady Rabušicové a Kláry Záleské o metodologických otázkách srovnávací pedagogiky. Srovnávací pedagogika je etablovanou pedagogickou disciplínou a zároveň „sadou“ rozmanitých metodologických přístupů. Autorky přinášejí systematický přehled postupů ve srovnávací pedagogice a inspirují tak další autory ke vstupu do tohoto znovuobjeveného metodologického pole.

V dalších textech již přistupujeme k vybraným metodologiím a výzkumným metodám. Postupujeme od kvalitativní metodologie přes smíšený design po metodologii kvantitativní. Tato posloupnost je dána zejména tematickou šíří textů, v nichž kvalitativní výzkumníci představují spíše výzkumné designy, zatímco kvantitativní příspěvky se orientovaly zejména na dílčí metodologické otázky a výzkumné postupy.

Dušan Klapko pojednává o využití diskursivní analýzy při studiu edukačních jevů. Jedná se o transdisciplinární přístup, který je však dobře uplatnitelný při zkoumání mocenských diskursů v edukační realitě. Tyto diskursy se přitom nacházejí v mikrosociální i makrosociální rovině. V mikrosociální rovině se tak můžeme zaměřit například na mocenskou institucionální hierarchii a socio-kulturní zázemí mluvčích ve školní třídě, v makrosociální rovině například na mocenské aktivity směřující k ovládnutí diskursivního pole o sociální inkluzi v českém školství.

Jedním z diskursivních přístupů je konverzační analýza, které se věnuje ve vztahu k interakci ve školní třídě František Tůma. Pohled na moc je zde oproti diskursivní analýze odlišný. Zatímco diskursivní analýza předpokládá, že mocenské diskursy prostupují do každého jednání, konverzační analýza se zaměřuje na jazyk představující formu sociálního jednání, které probíhá lokálně a které je generováno komplexní souhrou jazykového systému a lokálního kontextu. Problematika moci zůstává „schována“ v mechanismech, které interakci reprodukuje. Konverzační analýza tyto mechanismy nehodnotí. Například problematika genderu se stává v konverzační analýze relevantní až tehdy, kdy se k této kategorii účastníci začnou v interakci viditelně orientovat.

Dalším kvalitativním metodologickým přístupem, orientací, či dokonce paradigmatem je fenomenografie. Hana Staudková se zajímá o fenomenografii ve vztahu k využívání digitálních technologií ve vzdělávání. Fenomenografický výzkum je přínosný v tom, že se nesusoudí na učení samo o sobě, nýbrž sleduje vztah mezi jedincem a učením, a umožňuje zachytit rozdílné způsoby jeho prožívání. Fenomenografie má blízko k fenomenologii a zakotvené teorii, proto autorka diskutuje podobnosti a rozdíly těchto designů.

O jedné z vývojových větví zakotvené teorie – situační analýze – pojednává Jan Kalenda. Stejně jako se fenomenografie rozešla s fenomenologií, aby mohla jít svoji cestou, rozešla se i situační analýza se zakotvenou teorií první generace či konstruktivisticky orientovanou zakotvenou teorií. V případě situační analýzy se jedná o novou výzkumnou metodu, která se významně rozvíjí až v poslední dekádě. V pedagogickém výzkumu je tak situační analýza relativní novinkou, která má však potenciál vypořádat se s podstatnou částí kritiky, kterou přinesly epistemologické obraty 20. století. Pedagogický výzkum může obohatit důrazem na situaci, kterou pojímá jako „neredukovatelný komplex elementů, které se vzájemně konstituují a jsou společně provázány“, neboť edukační jevy lze chápat jako situační fenomény. Situační analýza je reprezentantem epistemologického posunu zakotvené teorie k postmodernismu.

Epistemologické diskuse budí také smíšený výzkumný design, neboť východiska kvalitativních a kvantitativních přístupů, které integruje, se mohou jevit jako odlišná. Jak mohou tyto dvě metodologie tvořit celek, kde jedna komponenta podporuje a rozvíjí druhou, ilustrují na příkladu výzkumu moci ve školní třídě u studentů učitelství na praxi Kateřina Vlčková a Kateřina Lojdová.

Požadavky na velikost a reprezentativitu výběrového souboru v kvantitativně orientovaném pedagogickém výzkumu prezentují Petr Soukup a Ilona Kočvarová. Článek vybízí český pedagogický výzkum směrem k možnosti zobecnit výsledky na širší populaci, byť s určitými limity a s vědomím toho, že zobecnitelnost není jediným kritériem kvality kvantitativně orientovaného výzkumu. Stejně jako u jiných metodologických postupů i zde vyvstává potřeba aplikovat metodologické postupy citlivě na zvolený výzkumný problém.

Hana Voňková, Ondřej Papajoanu a Stanislav Bendl řeší metodologický problém spojený s dotazníkovými položkami. Respondenti totiž mohou na tyto položky odpovídat rozdílně, přestože jejich objektivní situace je stejná. Autoři nabízejí k řešení tohoto problému metodu ukotvujících vinět, kterou ilustrují na příkladech z pedagogického výzkumu, mimo jiné na datech z mezinárodního šetření PISA.

Asi nejnovějšímu metodologickému přístupu se věnujeme v posledním příspěvku. Je jím analytika učení, o které pojednávají Libor Juhaňák a Jiří Zounek. Vznik analytiky učení datují autoři do roku 2010 a popisují ji jako využití kvantitativních metod v rámci výzkumu učení převážně ve virtuálním prostředí. Metodologické číslo tak uzavíráme přístupem, který je možná teprve „v plenkách“, avšak vzhledem k jeho charakteru jej může čekat „dlouhý a bohatý život“.

Zřejmě je na místě upozornit, že největším pozitivem a zároveň největším negativem studií publikovaných v předkládaném monočísle je skutečnost, že jsou psány česky a s ohledem na potřeby českého čtenáře. Otázkou zůstává, nakolik jsou jednotlivé texty schopny přispívat k rozvoji globální metodologické arény. Čtenář necht' si vyřčenou otázku zodpoví sám. V této souvislosti považujeme za užitečné odkázat na myšlenkově plodný text J. Kofroně a I. Kruntorádové¹, který v mnohém vystihuje naše editorské úmysly. Společně se jmenovanými autory jsme přesvědčeni, že pro každý obor by měla být klíčová pluralita metodologických přístupů – ať již ve výuce metodologie, či ve výzkumné praxi. Ukazuje se totiž, že výzkumníci s nedostatečnými metodologickými kompetencemi mohou mít značný problém publikovat závěry svých výzkumů v (mezinárodně) respektovaných časopisech, s čímž souvisí problémy spojené s etablováním v mezinárodním prostředí. Mimoto je znalost metodologií a jednotlivých metod potřebná pro správnou interpretaci výzkumných zjištění nejen samotnými výzkumníky, ale také dalšími aktéry využívajícími poznatky z výzkumu v praxi. To otvírá závažné debaty týkající se potřebnosti výuky metodologie na různých stupních vysokoškolského studia. Srovnání mezi námi a vyspělým zahraničím napovídá, že v našem případě výuka metodologie mnohdy setrvává ve stadiu neustálého opakování úvodních kurzů. Jakékoli pokročilejší kurzy z oblasti kvalitativní i kvantitativní metodologie zpravidla chybí (srov. Kofroň a Kruntorádová, 2015, s. 35).

¹ Kofroň, J., & Kruntorádová, I. (2015). Česká cesta metodologického vzdělávání v politické vědě v mezinárodní perspektivě. *Mezinárodní vztahy*, 50(4), 26–48. Dostupné z <https://mv.iir.cz/article/view/1326>.

V době výrazné orientace vysokoškolského vzdělání na profesní kompetence se zařazení metodologie do kurikula může jevit jako požadavek „ze staré školy“. Zejména výsledky severské pregraduální přípravy učitelů však dokládají, že tomu tak není. Edukace učitelů založená na výzkumu (*research-based teacher education*) rozvíjí totiž u studentů nejen kompetence metodologické, ale i kompetence profesní a dokonce i osobnostní.² Realizace výzkumných projektů je komplexním kultivujícím úkolem, a to pro studenty, akademiky i pro vědní disciplínu samotnou.

Věříme, že monočíslo *Pedagogické orientace* věnované metodologii a metodám pedagogického výzkumu vzbudí kritické ohlasy a osloví široké spektrum čtenářů napříč akademickými hodnotami i obory.

Petr Knecht, Kateřina Lojdová, Jana Majerčíková

² Aspfors, J., & Eklund G. (2016). *Newly qualified teachers' experiences of the Research-based teacher education in Finland*. Příspěvek prezentovaný na European Conference on Educational Research, Dublin.